

Trening twórczości
na lekcjach języka polskiego
w szkole podstawowej
część 1.

Praca zbiorowa pod redakcją Agnieszki Frejlich

Autorzy opracowania:

Agnieszka Frejlich, Aleksandra Chłopaś - Bednarska,
Katarzyna Lisowska, Anna Najman, Sylwia Nonas,
Anna Puławska, Izabela Strach

Częstochowa, marzec 2009

Wstęp

Publikacja jest efektem zbiorowej pracy grupy nauczycieli polonistów częstochowskich szkół podstawowych pod kierunkiem doradcy metodycznego Samorządowego Ośrodka Doskonalenia w Częstochowie, Agnieszki Frejlich. W dniu 24 marca odbyły się warsztaty, w trakcie których zostały opracowane propozycje zastosowania technik rozwijających umiejętność twórczego myślenia na lekcjach języka polskiego. Pomysł ich wykorzystania w szkole zrodził się z refleksji nad współczesną rzeczywistością oraz z przekonania o możliwości trenowania myślenia twórczego dzięki przedsięwzięciom podejmowanym przez nauczycieli.

Celem proponowanych ćwiczeń jest umożliwienie każdemu uczniowi, także przeciętnemu, rozwinięcia pomysłowości, giętkiego myślenia, wrażliwości intelektualnej, a w konsekwencji umiejętności twórczego rozwiązywania problemów. Przedstawione techniki pokazują, między innymi, jak nauczać, by uczeń nabywał wiedzę w sposób bardziej trwały i bardziej atrakcyjny, niż ma to miejsce w przypadku klasycznych zabiegów metodycznych. Ponadto dowiadujemy się, jak ucząc języka polskiego, uczyć zarazem myślenia, czyli zapewnić uczniowi coś, czego żaden tradycyjny system szkolny nie jest mu w stanie zapewnić. Autorki zachęcają więc nauczycieli do korzystania z zaproponowanych ćwiczeń także bez rozbudowanego planu treningu. Nawet ich doraźne stosowanie na lekcjach, może stać się początkiem nowego stylu nauczania, łączącego wiedzę, wyobraźnię i twórcze myślenie.

Abstrahowanie

Grupa operacji abstrahowania obejmuje wyróżnianie w wybranych obiektach tylko pewnych ich aspektów czy cech, a pomijanie innych. Dzięki temu możliwe jest definiowanie i redefiniowanie obiektów, klasyfikowanie ich oraz dostrzeganie podobieństw między obiektami, w których wyabstrahowano podobne cechy.

Ćwiczenie *Tysiąc definicji*

Wybieramy jakiś obiekt, powinniśmy go dobrze znać, więc najlepiej jeśli jest to przedmiot całkiem zwyczajny, np. but. Następnie tworzymy nieograniczoną ilość definicji, zaczynając od słów: *But jest to...* Tytułowy tysiąc jest symbolem, ważne jednak, byśmy ćwiczenia nie przerywali zbyt wcześnie, gdyż tylko wtedy możemy doczekać się definicji najbardziej zaskakujących, opartych na atrybutach wyabstrahowanych w niezwykle sposób. Uzasadnienia mogą być irracjonalne – to nie szkodzi, byle nie były powierzchowne i banalne.

Przykładowe rozwiązania:

But jest to: ubranie dla stopy,

negatyw stopy,

obiekt zazdrości koleżanek,

powód cierpienia,

przedmiot nieznanym ludziom pierwotnym,

puste miejsce po stopie otoczone skórą lub tworzywem sztucznym

itd.

Propozycje zastosowania na lekcjach dotyczących nauki o języku i literatury:

- rzeczownik; nazwy wybranych obiektów mogą odpowiadać kategoriom znaczeniowym rzeczownika, np. *pies jest to...* (zwierzę), *kaktus jest to...* (roślina), *dziecko jest to...*(osoba), *książka jest to...* (przedmiot);
- słowotwórstwo (przy okazji tworzenia definicji słowotwórczych i znaczeniowych wyrazów);

- związki frazeologiczne, np.:
 - *serce jest to...*(serce kogoś boli, być człowiekiem wielkiego serca , chwycić kogoś za serce, coś komuś leży na sercu, mieć gołębie serce, mieć serce na dłoni, mieć serce z kamienia, mieć złamane serce, otwierać przed kimś serce, kamień spadł komuś z serca);
 - *pies jest to...* (wierny jak pies, jak pies z kotem, jak psu z gardła wyciągnięte, pies z kulawą nogą nie przyjdzie, wieszać na kimś psy, zejść na psy, na psa urok, całuj psa w nos, francuski piesek);
 - *kot jest to...* (biegać jak kot z pęcherzem, bawić się w kotka i myszkę, dostać kota na punkcie kogoś, czegoś, kupować kota w worku, tyle co kot napłakał, odwracać kota ogonem);
 - *matka jest to...* (powtarzać jak za panią matką, wyssać coś z mlekiem matki, czepiać się matczynej spódnicy);
 - środki stylistyczne (uosobienie, ożywienie);
 - teksty poetyckie (np. „Pudełko zwane wyobraźnią” Z. Herberta);
 - utwory literackie, w których obiekty odgrywają istotną rolę, np.:
 - „Ania z Zielonego Wzgórza” Lucy Maud Montgomery - *drzewo jest to...*, *jezioro jest to...*, *włosy są to...*, *dom jest to...*; cechy bohaterki, jej wyobraźnia i fantazja szczególnie sprzyjają ćwiczeniom rozwijającym twórcze myślenie;
 - „Robinson Crusoe” Daniela Defoe - *parasol jest to...*, *stół jest to...*, *but jest to...*, *kapelusz jest to...*, *miska jest to...*, *garnek jest to...* i inne przedmioty wykonane przez rozbitka;
- kontynuację ćwiczenia „Tysiąc definicji” może stanowić zadanie polegające na podaniu jak największej liczby zastosowań dla wybranego przedmiotu (o których być może nie pomyślał Robinson!), np.: garnka można użyć jako: doniczki, pojemnika służącego do przechowywania przedmiotów, elementu wystroju wnętrz, siedziska, miarki, instrumentu muzycznego, nakrycia głowy, foremki do piasku, przyrządu kreślarskiego, tarczy, miski do mycia, niezidentyfikowanego obiektu latającego itd.;

- „Pinokio” Carla Collodiego - *drewno jest to...*; wielu nauczycieli prowadzi lekcję polegającą na porównaniu cech drewna, jako materiału, do cech Pinokia, jako postaci, co może posłużyć do wprowadzenia proponowanego ćwiczenia;
 - „Opowieści z Narnii” Clive`a Staplesa Lewisa - *szafa jest to...*; ćwiczenie może otworzyć drzwi do wyobraźni dzieci, którą wykorzystamy w trakcie spotkań z niezwykłością tajemniczego świata Narnii kryjącego się za drzwiami starej szafy w domu pewnego profesora...;
 - „Mały Książę” Antoine`a de Saint - Exupery`ego - *róża jest to...*; dzieci odkrywają ukryte w utworze treści symboliczne, zasadne wydaje się więc zastosowanie ćwiczeń umożliwiających im spojrzenie na rzeczy oczywiste w niestereotypowy sposób;
 - „Tajemniczy Ogród” Frances Hodgson Burnett - *mur jest to...*;
 - baśnie – magiczne przedmioty, np. *różdżka jest to...*, (kryształowa) *kula jest to...*, *czapka jest to...*(niewidka), (zaczarowany) *pierścień jest to...*, (latający) *dywan jest to...*, *zwierciadło jest to...*;
- inne obiekty tematycznie związane z omawianymi tekstami i zagadnieniami.

Ćwiczenie *Lista atrybutów*

Należy uzupełniać w nieskończoność nazwami cech zdanie: X (gdzie X jest wybranym obiektem) jest..., np. X jest różowy, nieznośny, jadalny itd.

Zwracamy uwagę na:

- cechy fizyczne
- funkcje
- emocje, jakie w nas wywołuje
- zachowanie się obiektu
- inne niestereotypowe spostrzeżenia.

Ćwiczenie to uczy abstrahowania, ponieważ zmusza do nieustannego wyróżniania w obiekcie coraz to nowych atrybutów.

Propozycje zastosowania na lekcjach nauki o języku i literatury:

- ćwiczenia dotyczące przymiotników;
- tworzenie epitetów;
- użycie wyrazów bliskoznacznych;
- opis przedmiotu (nazywanie cech innych niż kolor, kształt, wielkość);
- charakterystyka postaci;
- mitologia grecka, np.:
 - mit o Prometeuszu - *ogień jest ...*(jaki?),
 - mit o Syzyfie - *głaz jest ...*(jaki?),
 - mit o Ikarze i Dedalu - *ptak jest ...*(jaki?) itd.;
- baśnie, legendy, np. *smok jest...* (jaki?), *diabeł jest...* (jaki?) itd.;
- inne teksty, w których przedmiot odgrywa jakąś rolę.

Twórcza dedukcja

Istnieje opinia, że myślenie logiczne jest zaprzeczeniem twórczości. Jednak autorzy treningu twórczości zauważają, że o twórczym bądź nietwórczym charakterze operacji intelektualnych decyduje sposób ich wykonania. Dlatego proponuje się rozwijanie umiejętności dokonywania twórczej dedukcji.

Ćwiczenie *Co by było, gdyby...?*

Ćwiczenie jest modelem eksperymentu myślowego, dzięki któremu powstało wiele odkryć i wynalazków. Wymaga ono wyciągnięcia wniosków na podstawie wystarczającego zestawu przesłanek, wyszukiwaniu odległych konsekwencji pewnego założonego z góry stanu rzeczy, np.:

Co by było, gdyby na świecie nie było kolorów?

Co by było, gdyby ludzie nie mieli potrzeby siadania?

Co by było, gdyby wszystkie martwe przedmioty ożyły?

Co by było, gdyby zegary zaczęły żyć własnym rytmem?

Co by było, gdyby wszystkie dni wyglądały tak samo?

Powyższe przykłady można zastosować na lekcjach dotyczących trybu przypuszczającego czasowników, pisowni cząstek: - bym, - byś, - by, - byśmy, - byście, - by.

Propozycje zastosowania na lekcjach dotyczących literatury:

Co by było, gdyby Prometeusz nie ukradł dla ludzi ognia?

Co by było, gdyby Demeter nie odnalazła swojej córki Kory?

Co by było, gdyby Pandora nie otworzyła puszeki?

Co by było, gdyby ludzie nigdy nie nauczyli się mówić / pisać?

Co by było, gdyby Zenek nie spotkał na swojej drodze dzieci / ojca Uli?

Co by było, gdyby Nemecek przystał do czerwonoskórych?

Co by było, gdyby nie porwano Stasia i Nel?

Co by było, gdyby Pinokio pozostał pajacem?

Co by było, gdyby Robinson nie spotkał Piętaszka?

Co by było, gdyby nie było szkoły?

Co by było, gdyby Ania nie miała rudych włosów?

Co by było, gdyby dzieci nie były ciekawe świata?

Co by było, gdyby ludzie bali się prosić o pomoc?

Metaforyzowanie

W tym rodzaju zdolności chodzi o trafny opis ułatwiający zrozumienie trudnych kwestii lub o poszerzenie zakresu informacji do przetwarzania w procesie twórczym. Posługując się metaforami, mówimy o jednej rzeczy w terminach typowych dla zupełnie innych rzeczy. Dzięki temu możemy myśleć w sposób zawiły, niestereotypowy, oryginalny.

Ćwiczenie *Życie jest jazdą na tygrysie, bo...*

To proste i zabawne ćwiczenie może służyć za wprowadzenie w myślenie na sposób metaforyczny, a przy okazji można je wykorzystać do analizy podstawowych własności metafory jako takiej. Samo ćwiczenie polega na uzupełnieniu tytułowego zdania na wiele różnych sposobów, np.:

Życie jest jazdą na tygrysie, bo:

- niesie wiele niebezpieczeństw,
- toczy się szybko,
- jest niezwykle,
- jest równie absurdalne,
- jest fascynujące,
- podnosi poziom adrenaliny,
- trzeba w nim walczyć, aby nie upaść,
- jest nieprzewidywalne,
- kończy się śmiercią,
- jest trudne, ale gdy się wygra, daje satysfakcję,
- jest w paski,
- zdarza się tylko raz itd.

Propozycje zastosowania na lekcjach języka polskiego:

Życie jest jak Słońce, bo...

Nadzieja jest jak iskra, bo...

Rozpacz jest jak głęboki dół, bo...

Miłość jest jak wędrówka po górach, bo...

Życie jest jak książka, bo...

Szkoła jest jak kościół, bo...

Przyjaciel jest jak lustro, bo...

Wakacje są jak tęcza, bo...

Nauka jest jak poławianie pereł, bo...

Dom jest jak przystań, bo...

Mądrość jest jak dziecko, bo...

Marzenia są jak powietrze, bo...

Poezja jest jak drzewo, bo...

Chmury są jak budyń waniliowy, bo...

Mapa myśli

Na koniec proponujemy nauczycielom tworzenie z uczniami Map Myśli. Jest to metoda, w której dzięki wykorzystaniu symboli, kolorów, relacji przestrzennych aktywizuje się jak najwięcej ośrodków w mózgu, dzięki czemu sprawniej myślimy i łatwiej zapamiętujemy. Kariera Map Myśli rozpoczęła się od teorii Tonego Buzana autora kilkunastu bestsellerów dotyczących metod twórczego wykorzystania umysłu.

Jak tworzyć Mapy Myśli?

1. Obróć poziomo białą kartkę papieru formatu A4 albo najlepiej A3.
2. Zbierz w jednym miejscu flamastry i kredki, które będą Ci potrzebne.
3. Na środku narysuj obrazek przedstawiający temat mapy (T. Buzan radzi, aby miał 6 - A4 lub 10 - A3 centymetrów wysokości i szerokości).
4. Linie (nie proste!) rysuj od najgrubszych przy centrum do coraz cieńszych. Przechodź od ogółów do szczegółów.
5. Używaj obrazków, najczęściej jak się da.
Pamiętaj, że obraz wart jest tysiąca słów.
6. Linie rysuj tej samej długości, co słowa.
7. Używaj wielu kolorów, różnych rodzajów liter.
8. Wypracuj własny styl.

Propozycje tematów Map Myśli do wykorzystania na lekcjach języka polskiego:

- reguły ortograficzne (związane z jedną trudnością lub z kilkoma),
- części mowy (pojedyncze albo odmienne / nieodmienne, albo wszystkie),
- części zdania,
- rodzaje, gatunki literackie,
- formy wypowiedzi pisemnych,
- komunikacja międzyludzka,
- świat przedstawiony w lekturach,
- mitologia,
- baśnie,

- legendy,
- poezja,
- notatki z przeczytanych książek,
- tematy problemowe, np.:
 - Co pomaga, a co przeszkadza nam w nauce?
 - Jakie korzyści czerpiemy z czytania książek?
 - Co sprzyja współpracy?
 - Co to jest patriotyzm?
 - Wokół telewizji.
 - W teatrze.
 - Z planu filmowego.
 - Świat mediów – radio.

Bibliografia

1. Nęcka E., *Trening twórczości*, Kraków 1998
2. Spear – Swerling L., Sternberg R., *Jak nauczyć dzieci myślenia*, Gdańsk 2003
3. Dzierzgowska I., *Jak uczyć metodami aktywnymi*, Warszawa 2005
4. Buzan T., *Mapy Twoich myśli*, Łódź 2004
5. Buzan T., *Rusz głową*, Łódź 2005